

Η έννοια της επιείκειας από τη σκοπιά του Συγκριτικού Δικαίου

Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου

Ομότιμη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Διευθύντρια Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ)

I. Εισαγωγή

Η έννοια της επιείκειας κατέχει διαχρονικά κεντρική θέση στη θεωρία και την πρακτική του δικαίου¹. Από την αριστοτελική επιείκεια έως τη σύγχρονη νομική σκέψη, συνδέεται με την άμβλυνση της αυστηρότητας των γενικών κανόνων δικαίου και με την προσαρμογή της εφαρμογής τους στις ιδιαιτερότητες της κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης. Υπό την έννοια αυτή, η επιείκεια λειτουργεί ως διορθωτικός μηχανισμός της τυπικής νομιμότητας προς χάριν της ουσιαστικής δικαιοσύνης.

Η ιστορική εξέλιξη της έννοιας στον δυτικό νομικό πολιτισμό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Με φιλοσοφικές ρίζες στην αρχαία ελληνική σκέψη, η επιείκεια συστηματοποιήθηκε στο ρωμαϊκό δίκαιο μέσω της *aequitas*, προσέλαβε ηθικοθεολογικές διαστάσεις στο κανονικό δίκαιο και ενσωματώθηκε, με διαφορετικές μορφές, τόσο στα δίκαια της ρωμαιογερμανικής παράδοσης όσο και στην αγγλοαμερικανική δικαιοσύνη. Στην τελευταία, μάλιστα, εξελίχθηκε σε αυτοτελές σώμα κανόνων και αρχών μέσω της νομολογίας του Court of Chancery, συγκροτώντας τη γνωστή *equity* ως συμπληρωματικό σύστημα έναντι του *common law*. Ανάλογες ιδέες απαντούν

---

¹ Βλ. Αριστοτέλη, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε', 10 (1137a31–1138a2), Τσάτσο Κ., *Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1978, σ. 45 επ., Μάνεση Α., *Συνταγματική θεωρία και πράξη*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1980, σ. 85 επ., Παναγούλια Κ. Η., «Όψεις της επιείκειας στο σύγχρονο δημόσιο δίκαιο», *Νομαρχία*, 2025, <https://nomarchia.gr>, Σταθόπουλο Μ., «Δικαιοσύνη ως επιείκεια εντός του δικαίου και πέραν αυτού», *ΕλλΔνη* 2/2023, σ. 321-334, Παυλόπουλο Πρ., *Το Σύνταγμα και η ερμηνεία του*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2004, σ. 112–118, τον ίδιο, «Παρατηρήσεις για την επικαιρότητα της θεωρίας του Αριστοτέλους περί Επιείκειας στο πεδίο του σύγχρονου Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου», <https://www.prokoriospavloropoulos.gr/2022/02/21>, τον ίδιο, «Κριτικές σκέψεις για την επικαιρότητα των θέσεων του Αριστοτέλους περί του Δικαίου και της Δικαιοσύνης στην Εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης», <https://www.constitutionalism.gr/kritikes-theseis-gia-tin-epikaiotita-ton-theseon-tou-aristoteli/>, Παρασκευόπουλο Ν., *Ο επιεικής αλγόριθμος*, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2022, σ. 17–29, Yntema E., «Equity in the Civil Law and the Common Law», *Am. J. Comp. L.*, 1966, σ. 60 επ., Berman H. J., *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1983, σ. 11–15, Newman R.A. (επ.), *Equity in the World's Legal Systems. A Comparative Study (Dedicated to René Cassin)*, Bruxelles, Bruylant, 1973, Falcón M.J./Tella, *Equity and Law*, Londres/Boston, Brill, 2008, **Beneduzi L.**, *Equity in Civil Law Tradition*, Springer, 2019, Halpérin J.-L., «L'équité à l'épreuve du comparatisme», σε Mantovani D. (επιμ.) *L'équité hors du droit*, Editions du Collège de France, 2023, σ. 218-236 <https://books.openedition.org/cdf/15981>.

και σε άλλες νομικές παραδόσεις², πλην όμως η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη θεσμική επεξεργασία της επιείκειας στον δυτικό νομικό πολιτισμό³.

Η μεθοδολογική προσέγγιση της μελέτης είναι ιστορική και δικαιοσυγκριτική. Ειδικότερα, εξετάζεται διαχρονικά η έννοια της επιείκειας και αναδεικνύονται οι μετασχηματισμοί της από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία έως τα σύγχρονα νομικά συστήματα. Παράλληλα, επιχειρείται η συγκριτική ανάλυση των τρόπων με τους οποίους η επιείκεια ενσωματώνεται και λειτουργεί στις εξεταζόμενες νομικές παραδόσεις. Η σύγκριση είναι κατεξοχήν λειτουργική, εστιάζοντας στον ρόλο που επιτελεί η επιείκεια ως μηχανισμός εξισορρόπησης μεταξύ κανονιστικής γενικότητας και ουσιαστικής δικαιοσύνης, ανεξαρτήτως των δογματικών διαφοροποιήσεων που χαρακτηρίζουν τις επιμέρους έννομες τάξεις.

Κεντρικό ερώτημα της μελέτης είναι ποιο περιεχόμενο και ποιες λειτουργίες προσλαμβάνει η επιείκεια σε δύο μεγάλες νομικές παραδόσεις του δυτικού κόσμου, τη ρωμαιογερμανική και την αγγλοαμερικανική. Συναφώς, εξετάζεται αν οι διαφορετικές ιστορικές και θεσμικές αφετηρίες των δύο αυτών παραδόσεων οδηγούν σε ουσιαδώς διαφορετικές μορφές εκδήλωσης της επιείκειας ή αν, αντιθέτως, μπορεί να διαπιστωθεί σήμερα μια τάση λειτουργικής σύγκλισης, υπό την έννοια της σύγκλισης των πρακτικών αποτελεσμάτων και των επιτελούμενων λειτουργιών, παρά τις διαφορές στο εννοιολογικό και δογματικό υπόβαθρο.

Η διερεύνηση του ζητήματος αποκτά ιδιαίτερη σημασία υπό το φως σύγχρονων εξελίξεων της συγκριτικής νομικής επιστήμης, όπως είναι η συζήτηση στην αγγλική θεωρία σχετικά με τη σχέση μεταξύ *equity* και *common law*, καθώς και η υποδοχή θεσμών της *equity*, ιδίως του *trust*, σε έννομες τάξεις της ρωμαιογερμανικής παράδοσης.

Η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής: στο πρώτο μέρος εξετάζονται τα φιλοσοφικά θεμέλια της επιείκειας στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή σκέψη. Στη συνέχεια, αναλύεται η πρόσληψη και η λειτουργία της έννοιας στα δίκαια της ρωμαιογερμανικής παράδοσης, με ιδιαίτερη αναφορά στο ελληνικό δίκαιο. Τέλος, εξετάζεται η θέση και η λειτουργία της *equity* στην αγγλοαμερικανική νομική παράδοση.

II. Η επιείκεια στους αρχαίους χρόνους

1. Η γένεση της επιείκειας στην Αρχαία Ελλάδα

---

². Στο κινεζικό δίκαιο αντίστοιχη έννοια της επιείκειας θεωρείται το qingli (情理) που σημαίνει «κοινωνικές υποχρεώσεις / ανθρώπινη λογική και συναίσθημα. Βλ. σχετικά Lin Xi, *Equity in the Chinese Law: Its Origin and Transformations*, thesis submitted to the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy, London, February 2008. Στο ισλαμικό δίκαιο ομόλογη έννοια της επιείκειας θεωρείται εκείνη της istihsan που επιτρέπει στον ερμηνευτή του δικαίου να παρεκκλίνει από την αυστηρή αναλογία (*qiyās*), όταν η εφαρμογή της οδηγεί σε άδικο ή δυσλειτουργικό αποτέλεσμα. Βλ. Makdisi, «*Legal Logic and Equity in Islamic Law*», *Am. J. Comp. L.*, 1985, σ. 63 επ και. Hallaq W. B., *A History of Islamic Legal Theories*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, σ. 107-111.

³ Επειδή στις νομικές παραδόσεις εκτός δυτικού πολιτισμού το δίκαιο δεν διαχωρίζεται με σαφήνεια από τη θρησκεία και την ηθική, οι ομόλογες της επιείκειας έννοιες δεν λειτουργούν ως μηχανισμοί διόρθωσης της αυστηρότητας του νόμου, αλλά συνιστούν αξιακές αρχές απονομής δικαιοσύνης καθώς και μέσα προσαρμογής των κανόνων δικαίου στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Βλ. Glenn H. P., *Legal Traditions of the World*, 5η έκδ., OUP, 2014 σ. 60-70 και 273-276, Menski W., *Comparative Law in a Global Context: The Legal Systems of Asia and Africa*, Cambridge University Press, 2006., σ. 82-128, ιδίως σ. 120-128, David R. / Jauffret-Spinozi C., *Les grands systèmes de droit contemporains*, 11e éd., Dalloz, Paris 2002, σ. 20-23.

1.1. Γενικά

Η έννοια της επιείκειας απέκτησε σαφές νομικό περιεχόμενο στην Αρχαία Ελλάδα κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., κυρίως χάρη στο φιλοσοφικό έργο του Αριστοτέλη⁴. Πριν από αυτό, η επιείκεια δεν αποτελούσε νομική έννοια, αλλά χρησιμοποιούνταν κυρίως με ηθική ή πρακτική σημασία.

Το επίθετο *επιεικής*, το οποίο σχηματίζεται από το πρόθημα *έπι-* και τη ρίζα του ρήματος *έοικα* («μοιάζω», «ταιριάζω»), δήλωνε εκείνο που είναι κατάλληλο ή αρμόζον σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Η σημασία αυτή αντανακλάται ήδη στην αρχαϊκή γραμματεία. Στην ωδή 23 της ραψωδίας Ψ της *Ιλιάδας*, ο Αχιλλέας προτρέπει τους Αχαιοούς να μην κατασκευάσουν υπερβολικά μεγάλο μνήμα για τον Πάτροκλο, αλλά ένα μνήμα ανάλογο προς την περίπτωση και το πρόσωπο του νεκρού⁵. Η επιείκεια εκφράζει εδώ την ιδέα της προσφορότητας και της αναλογίας, χωρίς ακόμη να συνδέεται με νομική αξιολόγηση⁶.

Παρόμοιες σημασιολογικές αποχρώσεις συναντώνται και σε μεταγενέστερους συγγραφείς. Ο Ισοκράτης χρησιμοποιεί τον όρο *επιείκεια* για να περιγράψει τη μετριοπάθεια και την ήπια συμπεριφορά στο πλαίσιο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής⁷, ενώ ο Ηρόδοτος χαρακτηρίζει την εύλογη και μετρημένη κρίση ως «*επιεικεστέρα*»⁸. Η επιείκεια συνδέεται, επομένως, αρχικά με την ιδέα της μετριοπάθειας και της καταλληλότητας.

Μέσα σε αυτό το σημασιολογικό πλαίσιο ο Αριστοτέλης προσέδωσε στην έννοια αυτή σαφή νομική διάσταση, συλλαμβάνοντάς την ως μηχανισμό διόρθωσης του καθολικού νόμου στις περιπτώσεις όπου η αυστηρή εφαρμογή του θα οδηγούσε σε άδικο αποτέλεσμα⁹.

1.2. Η επιείκεια στο έργο του Αριστοτέλη

Η συστηματική επεξεργασία της επιείκειας από τον Αριστοτέλη απαντά κυρίως στο Ε' βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων* και στο Α' βιβλίο της *Ρητορικής*¹⁰. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* η επιείκεια εξετάζεται σε συνάρτηση με τη δικαιοσύνη. Το επιεικές δεν ταυτίζεται με το νόμιμο δίκαιο, αλλά συνιστά διόρθωσή του¹¹. Είναι, κατά την αριστοτελική διατύπωση, «*επανόρθωμα τοῦ νομίμου δικαίου*»¹². Η ανάγκη αυτής της διόρθωσης απορρέει από τη φύση του ίδιου του νόμου: ο νόμος διατυπώνεται αναγκαστικά με γενικούς όρους, ενώ τα πραγματικά περιστατικά εμφανίζουν ποικιλία που δεν είναι πάντοτε δυνατό να προβλεφθεί εκ των προτέρων¹³. Όταν, επομένως, η γενική διατύπωση του κανόνα οδηγεί σε άδικο αποτέλεσμα στη συγκεκριμένη περίπτωση, η επιείκεια επιτρέπει την προσαρμογή του στις περιστάσεις της υπόθεσης.

⁴ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε' 10, 1137b12–32.

⁵ Benveniste É., *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, τ. II, Paris, Minuit, 1969, σ. 276 επ.

⁶ «Οὐ μάλα πολλὸν ἐγὼ πονέεσθαι ἄνωγα, ἀλλ' ἐπιεικέα τοῖον». Όμηρος, *Ιλιάς*, Ψ 23, στ. 254. Liddell / Scott R. / Jones H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996, λ. «*επιεικής*».

⁷ Ισοκράτης, *Περὶ εἰρήνης*, 32· πρβλ. *Ἀρεοπαγίτικος*, 24.

⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Γ' 53.

⁹ Βλ. αναλυτικά Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε' 10·

¹⁰ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε', 10., Αριστοτέλης, *Ρητορική*, Α', 13 (1374a–1374b)

¹¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε', 10, 1137a10–1138a3.

¹² *Ibid*, 1137a31–b1. 7.

¹³ *Ibid*, 1137a31–b1.

Ο Αριστοτέλης διευκρινίζει ότι το πρόβλημα αυτό δεν οφείλεται σε πλημμελή νομοθέτηση¹⁴, αλλά στη φύση των πρακτικών ζητημάτων, τα οποία δεν επιδέχονται πλήρως ακριβή και καθολική ρύθμιση¹⁵. Για τον λόγο αυτό, όταν ο νόμος αποδεικνύεται ανεπαρκής έναντι μιας συγκεκριμένης περίπτωσης, πρέπει να εφαρμόζεται όπως θα τον είχε διατυπώσει ο ίδιος ο νομοθέτης, αν είχε προβλέψει την εν λόγω περίπτωση¹⁶. Με τον τρόπο αυτό, η επιείκεια λειτουργεί ως διορθωτικός μηχανισμός της γενικότητας του νόμου, χωρίς να αμφισβητείται η κανονιστική του ισχύς. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή εγείρει το ζήτημα των ορίων της επιείκειας, ιδίως ως προς τον κίνδυνο υποκειμενισμού κατά την ανακατασκευή της υποθετικής βούλησης του νομοθέτη και την ενδεχόμενη αποδυνάμωση της ασφάλειας δικαίου.

Στη *Ρητορική* η επιείκεια προσεγγίζεται από διαφορετική οπτική. Εκεί ο Αριστοτέλης συνδέει την ατέλεια των νόμων αφενός με την αδυναμία του νομοθέτη να προβλέψει κάθε ειδική περίπτωση¹⁷ και αφετέρου με την αναγκαστική προσφυγή του σε γενικές διατυπώσεις, λόγω της πολυπλοκότητας της πραγματικότητας¹⁸. Παράλληλα, η επιείκεια αποκτά εντονότερη ηθική διάσταση. Ο επιεικής άνθρωπος δεν επιμένει άκαμπτα στα δικαιώματά του, αλλά δείχνει μετριοπάθεια και κατανόηση, ακόμη και όταν ο νόμος τον ευνοεί¹⁹. Στο ίδιο πνεύμα, ο Αριστοτέλης προκρίνει τη διαιτησία έναντι της δίκης, διότι ο διαιτητής κρίνει με βάση την επιείκεια, ενώ ο δικαστής δεσμεύεται περισσότερο από τον αυστηρό νόμο²⁰. Η έμφαση αυτή στην ηθική κρίση, αν και ενισχύει την ευελιξία της απονομής δικαιοσύνης, ενδέχεται να οδηγήσει σε διαφοροποιήσεις στην εφαρμογή του δικαίου, θέτοντας εκ νέου ζητήματα προβλεψιμότητας και ίσης μεταχείρισης.

Στην αριστοτελική σκέψη, συνεπώς, διακρίνονται δύο αλληλένδετες μορφές επιείκειας: αφενός η νομικοτεχνική, ως διόρθωση του γενικού κανόνα κατά την εφαρμογή του, και αφετέρου η ηθική, ως αρετή που εκδηλώνεται με μετριοπάθεια και εύλογη κρίση²¹. Η σύνδεση αυτή αναδεικνύει ότι, για τον Αριστοτέλη, η ορθή απονομή της δικαιοσύνης δεν εξαρτάται μόνο από το γράμμα του νόμου, αλλά και από την πρακτική φρόνηση του κριτή. Παρά ταύτα, η εξάρτηση από την κρίση του εφαρμοστή καθιστά αναγκαία τη συνεχή εξισορρόπηση μεταξύ ευελιξίας και κανονιστικής βεβαιότητας.

2. Η επιείκεια στην αρχαία Ρώμη: μετάβαση από τον Αριστοτέλη στη ρωμαϊκή *aequitas*

2.1. Εισαγωγικά

Η αριστοτελική σύλληψη της επιείκειας άσκησε σημαντική επιρροή στη ρωμαϊκή νομική σκέψη και ιδίως στη διαμόρφωση της έννοιας της *aequitas*. Αρχικά η *aequitas* δεν αποτελούσε τεχνικό

¹⁴ Ibid, 1137b15–18.

¹⁵ Ibid 1137b15–18. Ibid 1137b18–20.

¹⁶ Ibid 1137b29–32

¹⁷ Αριστοτέλης, *Ρητορική*, Α', 13, 1374a26–b2.

¹⁸ Ibid 1374b10–13.

¹⁹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε', 10, 1137a10–1138a3.

²⁰ Ibid 1374b18–20.

²¹ Beneduzi L., *Equity in Civil Law Tradition*, ό.π., σ. 12, Παρασκευόπουλος Ν., *Ο επιεικής αλγόριθμος*, ό.π., σ. 54–63 ο οποίος υιοθετεί τη διάκριση ανάμεσα στην ευρεία και τη στενή έννοια της επιείκειας που αντιστοιχεί σε εκείνη ανάμεσα στην ουσιαστική-ηθική και τη λειτουργική-νομικοτεχνική διάσταση αυτής της έννοιας.

νομικό όρο, αλλά δήλωνε την ισότητα, την αναλογικότητα και τη δίκαιη ισορροπία στις κοινωνικές σχέσεις. Η σταδιακή ανάδειξή της σε κανονιστική αρχή του δικαίου συνδέθηκε τόσο με τη θεσμική εξέλιξη του ρωμαϊκού δικαστικού συστήματος όσο και με την πρόσληψη της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης από τους Ρωμαίους. Στο θεσμικό επίπεδο, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του *praetor urbanus* και του *ius honorarium* ενώ στο θεωρητικό, εκείνη του Κικέρωνα και των κλασικών νομομαθών. Κατά τη μετακλασική και ιουστινιάνεια περίοδο, η *aequitas* επαναπροσδιορίστηκε υπό την επίδραση του Χριστιανισμού και συνδέθηκε στενότερα με τις αξίες της φιλανθρωπίας και του ελέους.

2.2. Προκλασική περίοδος: από το *ius civile* στην *praetoria aequitas*

Η προκλασική περίοδος του ρωμαϊκού δικαίου (753-201 π.Χ.) χαρακτηρίζεται από έντονο φορμαλισμό τόσο στο ουσιαστικό δίκαιο όσο και στο δικονομικό δίκαιο. Το *ius civile*, εφαρμοστέο αποκλειστικά στους Ρωμαίους πολίτες, κωδικοποιήθηκε το 453 π.Χ. με τη Δωδεκάδελτο, η οποία ενίσχυσε τη νομική ασφάλεια χωρίς να αμβλύνει την ακαμψία του συστήματος²². Αντίστοιχα, οι *legis actiones* προϋπέθεταν αυστηρή τήρηση λεκτικών και διαδικαστικών τύπων, με αποτέλεσμα ακόμη και μικρές αποκλίσεις να μπορούν να οδηγήσουν σε απόρριψη της αγωγής²³.

Η ακαμψία αυτή κατέστη σταδιακά δυσλειτουργική ενόψει των κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών. Καθοριστική τομή αποτέλεσε, όπως προαναφέρθηκε, η καθιέρωση του *praetor urbanus* με τις *leges Liciniae Sextiae* (367 π.Χ.). Μέσω του ετήσιου *edictum*, ο πραιτορας καθόριζε τους όρους παροχής ένδικης προστασίας και συνέβαλε στη διαμόρφωση του *ius honorarium* ή *ius praetorium*, το οποίο λειτουργούσε συμπληρωματικά, υποστηρικτικά και διορθωτικά έναντι του *ius civile*. Παράλληλα, η μετάβαση στη διαδικασία *per formulam* χαλάρωσε τον δικονομικό φορμαλισμό και επέτρεψε ευρύτερη προσαρμογή του δικαίου στις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης υπόθεσης. Στο πλαίσιο αυτό αναδύθηκε σταδιακά η *aequitas* ως αρχή άμβλυνσης της αυστηρότητας του παραδοσιακού δικαίου.

2.3. Η κλασική περίοδος: θεωρητική ωρίμανση της *aequitas*

Κατά την κλασική περίοδο, η *aequitas* απέκτησε σαφέστερη θεωρητική και δογματική θεμελίωση. Ιδιαίτερη σημασία είχε η συμβολή του Κικέρωνα²⁴, ο οποίος, υπό την επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας, συνέδεσε τον νόμο με τον ορθό λόγο και τη φύση, υποστηρίζοντας ότι κανόνας αντίθετος προς τη δικαιοσύνη δεν συνιστά αληθινό νόμο. Έτσι, η *aequitas* συνδέθηκε με τη φυσικοδικαιική θεώρηση του δικαίου και λειτούργησε ως αρχή προσαρμογής του θετικού δικαίου στις απαιτήσεις της δικαιοσύνης.

---

²² Πετρόπουλος Γ., Ιστορία και Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου, Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα, 1963, σ. 117 επ., Girard P.F., *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, A Rousseau, 1918, σ. 19–20.

²³ Jörs P. / Kunkel W. / Wenger L., *Römisches Privatrecht*, 3^η έκδοση, Springer Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1949. σ. 434. επ.

²⁴ Guérin C., «*L'aequitas dans la rhétorique cicéronienne : émergence, stabilisation et expansion d'une catégorie argumentative*» σε Mantovani D. (επιμ.) *L'équité hors du droit*, Editions du Collège de France, 2023, σ. 67-94, Ciulei G., *Les rapports de l'équité avec le droit et la justice dans l'oeuvre de Cicéron*, *Revue historique de droit français et étranger*, 1968, σ. 639-647

Η προσέγγιση αυτή επηρέασε βαθιά τους κλασικούς νομομαθείς, ιδίως τον Γάιο, τον Ουλπιανό, τον Παύλο και τον Παπινιανό²⁵. Η γνωστή διατύπωση «*Ius est ars boni et aequi*»²⁶ αποτυπώνει την αντίληψη ότι το δίκαιο δεν εξαντλείται σε τυπικούς κανόνες, αλλά αποβλέπει στην πραγμάτωση του καλού και του δικαίου. Σε πρακτικό επίπεδο, η *aequitas* εκδηλώθηκε μέσω της ελαστικότητας του συστήματος των *formulae*: ο πραιτορας μπορούσε, κατά το στάδιο *in iure*, να διαμορφώσει τη *formula* με ρήτρες όπως η *ex fide bona* ή με αγωγές *in factum*, ενώ στο στάδιο *apud iudicem* ο δικαστής διέθετε σχετική διακριτική ευχέρεια κατά την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών, εντός των ορίων που έθετε η *formula*²⁷.

2.4. Η μετακλασική περίοδος: *cognitio extra ordinem* και *aequitas principis*

Κατά τη μετακλασική περίοδο, το δικονομικό σύστημα των *formulae* υποχώρησε και αντικαταστάθηκε από τη *cognitio extra ordinem*²⁸, στο πλαίσιο της οποίας η δίκη διεξαγόταν ενιαία ενώπιον κρατικού δικαστή. Η εξέλιξη αυτή διέυρνε τη διακριτική ευχέρεια του δικαστή και επέτρεψε ευρύτερη ενσωμάτωση της *aequitas* στην εφαρμογή του δικαίου. Παράλληλα, η ενίσχυση της αυτοκρατορικής νομοθεσίας²⁹, μέσω των *constitutiones* ανέδειξε τον αυτοκράτορα σε φορέα της *aequitas principis*, δηλαδή σε ανώτατο εγγυητή της δίκαιης απονομής της δικαιοσύνης³⁰. Κατ' αποτέλεσμα, η *aequitas* μετατοπίστηκε από ερμηνευτικό εργαλείο των πραιτόρων και των νομομαθών σε στοιχείο της ίδιας της αυτοκρατορικής εξουσίας και της νομοθετικής πολιτικής.

2.5. Η χριστιανική αναπλασίωση: Μέγας Κωνσταντίνος και Ιουστινιανός

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού, η *aequitas* προσέλαβε εντονότερο ηθικοθεολογικό περιεχόμενο. Η χριστιανική έμφαση στη φιλανθρωπία, στο έλεος και στην προστασία των αδυνάτων επηρέασε ουσιαστικά την κατανόηση και εφαρμογή της επεικείας³¹. Η εξέλιξη αυτή κορυφώθηκε επί Ιουστινιανού. Στο *Corpus Iuris Civilis*, και ιδίως στον τίτλο *De iustitia et iure* (Dig. 1.1), η *aequitas* αναδεικνύεται σε θεμελιώδη αρχή του δικαίου³². Η έμφαση στην *bona fides*,

²⁵ Βλ. ενδεικτικά Gaius, *Institutiones* 1.1; Ulpianus, *Digesta* 1.1.1 pr., Paulus, *Digesta* 50.17.90, Papinianus, *Digesta* 1.1.7.

²⁶ Η εν λόγω διατύπωση διασώθηκε από τον Ουλπιανό ο οποίος την απέδωσε στον Κέλσο. την οποία διασώζει ο Ουλπιανός αποδίδοντάς την στον Κέλσο. *Digestum* 1.1.1 pr. (Ulpianus): «*Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*» (Όποιος πρόκειται να ασχοληθεί με το δίκαιο, πρέπει πρώτα να γνωρίζει από πού προέρχεται η ονομασία του. Ονομάζεται όμως από τη δικαιοσύνη· διότι, όπως κομψά ορίζει ο Κέλσος, το δίκαιο είναι η έλλογη τέχνη του αγαθού και του δικαίου).

²⁷ Βλ. ενδεικτικά Gaius, *Institutiones* 4.30 επ., όπου αναδεικνύεται ο ρόλος της *formula* ως τυπικού δικονομικού πλαισίου, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα του πραιτορα να εισάγει ρήτρες (*exceptiones, praescriptiones*) που επέτρεπαν την επιεική και κατά περίπτωση απονομή της δικαιοσύνης. Βλ. επίσης, Πετρόπουλο Γ., *Ιστορία και Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου*, ό.π., σ. 1544-1595, Monier R., *Manuel élémentaire de droit romain*, Editions Domat, 1947, σ. 151-191.

²⁸ Πετρόπουλος Γ., *Ιστορία και Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου*, ό. π., σ. 1611-1623, Monier R., *Manuel élémentaire de droit romain*, ό. π., σ. 192-206.

²⁹ D. 1.4.1 (Ulp. 1 inst.): “*quod principi placuit legis habet vigorem*” .(Ο,τι αποφασίζει ο αυτοκράτορας έχει ισχύ νόμου.)

³⁰ Dig. 1.4.1; Dig. 1.3.24)

³¹ Jolowich F. / Nicholas B., *Roman Foundations of Modern Law*, ό.π., σ. 507.

³² Dig. 1.1.1 pr. (Ulpianus): «*Ius est ars boni et aequi*». Βλ. επίσης Inst. 1.1 pr., όπου η έννοια της *iustitia* και της *aequitas* τίθεται ως θεμέλιο του δικαίου στο πλαίσιο της ιουστινιανείας κωδικοποίησης. Για τον ιδεολογικό

στην αποτροπή της καταχρηστικής άσκησης δικαιωμάτων και στην ανάγκη προσαρμογής της δικαστικής κρίσης στις περιστάσεις κάθε υπόθεσης καταδεικνύει ότι η επιείκεια δεν λειτουργούσε πλέον μόνο ως ερμηνευτικό εργαλείο, αλλά συνιστούσε επίσης ρητή νομοθετική αρχή³³.

III. Η επιείκεια στο πλαίσιο της ρωμαιογερμανικής νομικής παράδοσης

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεν επέφερε την εξαφάνιση του ρωμαϊκού δικαίου, αλλά εγκαινίασε μακρά διαδικασία ιστορικής συνέχειας και δογματικού μετασχηματισμού. Το ρωμαϊκό νομικό υπόστρωμα αφομοιώθηκε σταδιακά από τα έθιμα των γερμανικών φύλων, το κανονικό δίκαιο και τις φεουδαρχικές δομές εξουσίας, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της ρωμαιογερμανικής οικογένειας δικαίου³⁴. Τα βασικά γνωρίσματα της τελευταίας είναι η προτεραιότητα της γραπτής νομοθεσίας, η συστηματική κωδικοποίηση, η αφηρημένη εννοιολογική επεξεργασία και η δεσπόζουσα θέση του νόμου ως κύριας πηγής δικαίου³⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η επιείκεια δεν εξέλιπε, αλλά διατηρήθηκε ως σταθερός διορθωτικός μηχανισμός της ακαμψίας του γενικού κανόνα και ως μέσο επίτευξης ουσιαστικά δικαίου αποτελέσματος.

2. Ενσωμάτωση της *aequitas* στο κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας

Κατά τον Μεσαίωνα, η Εκκλησία αποτέλεσε τον κατεξοχήν φορέα διατήρησης και συστηματικής επεξεργασίας της ρωμαϊκής νομικής παράδοσης. Στο πλαίσιο του κανονικού δικαίου, η *aequitas* αποδεσμεύεται από την αμιγώς τεχνική της λειτουργία και προσλαμβάνει ηθικοθεολογικό περιεχόμενο, συνδεδεμένη με τη χριστιανική φιλανθρωπία, την *caritas* και την έννοια της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης³⁶. Καθοριστική υπήρξε η συμβολή του *Decretum Gratiani* (περ. 1140 μ.Χ.), στο οποίο η επιείκεια αναδεικνύεται σε θεμελιώδη αρχή ερμηνείας και εφαρμογής των εκκλησιαστικών κανόνων³⁷.

Εντός αυτού του πλαισίου διαμορφώνεται η *aequitas canonica*, η οποία, μολονότι επιτελεί λειτουργία ανάλογη προς την επιείκεια, δεν ταυτίζεται εννοιολογικά με αυτήν³⁸. Πράγματι, η *aequitas canonica* δεν εξαντλείται σε διορθωτική απόκλιση από τον γραπτό κανόνα χάριν της συγκεκριμένης περίπτωσης, αλλά λειτουργεί ως ερμηνευτική αρχή που προσανατολίζει την εφαρμογή του δικαίου προς την πραγμάτωση της *salus animarum*, η οποία αναγνωρίζεται ως υπέρτατος σκοπός του κανονικού δικαίου³⁹.

χαρακτήρα της φράσης στο Corpus Iuris Civilis βλ. Wieacker F., *A History of Private Law in Europe*, Oxford 1995, σ. 62 επ.

³³Βλ. Nov. 22 pr., όπου η νομοθετική παρέμβαση θεμελιώνεται ρητά στις αρχές της *humanitas* και της *clementia*, και Nov. 113 pr., στο προοίμιο της οποίας προβάλλεται ο χριστιανικός χαρακτήρας της δικαιοσύνης με έμφαση στη *misericordia* και στη συγγνώμη, ως διορθωτικά της υπερβολικής αυστηρότητας του νόμου.

³⁴ Berman H., *Law and Revolution: The Formation of Western Law Tradition*, 1983, σ. 52-54.

³⁵ David R. / Jauffret-Spinosi C., *Les grands systèmes de droit contemporains*, Dalloz, 11 éd. 2002.

³⁶ Lefebvre C., «*Natural Equity and Canonical Equity*», *Notre Dame Natural Law Forum* 8 (1963), σ. 122-136.

³⁷ *Non est iudicandum secundum rigorem legis, sed secundum aequitatem* (Δεν πρέπει να κρίνεται κανείς σύμφωνα με την αυστηρότητα του νόμου, αλλά σύμφωνα με την επιείκεια) Gratianus, *Decretum*, C.11 q.3 c.69.

³⁸ Βλ. για τη διάκριση μεταξύ κανονικής *aequitas* και αριστοτελικής/ρωμαϊκής επιείκειας, Pennington K., *The Prince and the Law, 1200-1600*, University of California Press, 1993, σ. 39 επ.

³⁹ *Codex Iuris Canonici* (1983), can. 1752: “*salus animarum suprema lex esto*”.

3. Αναβίωση των σπουδών του ρωμαϊκού δικαίου και επεξεργασία της *aequitas* από τους γλωσσογράφους και τους σχολιαστές

Νέα φάση στη δογματική εξέλιξη της επιείκειας εγκαινιάζεται από τον 11ο αιώνα με την αναβίωση των σπουδών του ρωμαϊκού δικαίου, ιδίως στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια⁴⁰. Οι γλωσσογράφοι, με κύριους εκπροσώπους τον Imerius και τον Accursius, επιδόθηκαν σε φιλολογική και συστηματική ερμηνεία των ρωμαϊκών πηγών, αναδεικνύοντας την *aequitas* σε κρίσιμο ερμηνευτικό κλειδί του *Corpus iuris civilis*. Στο έργο τους, η *aequitas* λειτουργεί ως μέσο κατανόησης του δικαίου όχι ως άκαμπτου συστήματος, αλλά ως τάξης προσανατολισμένης στη δικαιοσύνη⁴¹.

Οι σχολιαστές (*postglossatores*), ιδίως ο Bartolus de Saxoferrato και ο Baldus de Ubaldis, απομακρύνθηκαν από τη στενά φιλολογική μέθοδο και προσέγγισαν το ρωμαϊκό και το κανονικό δίκαιο ως ζωντανά εργαλεία επίλυσης πρακτικών ζητημάτων⁴². Στο έργο τους, η *aequitas* αποκτά χαρακτήρα γενικής αρχής της έννομης τάξης και λειτουργεί όχι μόνο ως ερμηνευτική τεχνική, αλλά και ως κριτήριο ουσιαστικής δικαιοσύνης σε περιπτώσεις όπου το γράμμα του νόμου αποδεικνύεται ανεπαρκές ή υπερβολικά άκαμπτο⁴³.

4. Ο ουμανισμός και η σχολή του φυσικού δικαίου

Κατά τον 16ο αιώνα, ο νομικός ουμανισμός (*mos gallicus*) επανέφερε την επιείκεια στις αρχαίες φιλοσοφικές της αφετηρίες. Οι ουμανιστές νομικοί, όπως ο Budé, ο Alciato και ο Cujas, αντιτάχθηκαν στον σχολαστικισμό των μεσαιωνικών σχολιαστών και προσέγγισαν την επιείκεια περισσότερο ως αριστοτελική ηθική και δικαιοδοτική αρετή παρά ως αυτοτελή υπερνομοθετική πηγή δικαίου⁴⁴. Η επιείκεια συνδέθηκε έτσι εκ νέου με την ορθή κρίση και την πρακτική φρόνηση του δικαστή.

Η τάση αυτή ενισχύθηκε κατά τον 17ο αιώνα από τη σχολή του φυσικού δικαίου. Στον Grotius, η επιείκεια προσεγγίζεται ως *benigna interpretatio legis*, δηλαδή ως ήπια και ορθή ερμηνεία του νόμου υπό το φως των ειδικών περιστάσεων⁴⁵. Στον Pufendorf συνδέεται με τη *socialitas* και με την αξίωση μιας έννομης τάξης σύμφωνης με τον ορθό λόγο. Η επιείκεια παύει έτσι να είναι απλώς πρακτικό τέχνασμα ερμηνείας και εντάσσεται σε ευρύτερο ορθολογικό και φυσικοδικαιικό πλαίσιο⁴⁶.

5. Από το *jus commune* στις κωδικοποιήσεις

Στην παράδοση του *jus commune* και ιδίως του *usus modernus Pandectarum*, η επιείκεια απέκτησε εντονότερα πρακτικό χαρακτήρα, λειτουργώντας ως μηχανισμός γεφύρωσης μεταξύ των

---

⁴⁰ Stein P., *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, 1999, σ. 43 επ.

⁴¹ Hallebeek J. / Dondorp H. (επιμ.), *Aequitas and Epieikeia in the Legal History of Europe*, Brill, 2020, σ. 115 επ.

⁴² Lange H./ Kriechbaum M., *Römisches Recht im Mittelalter*, Band I, C.H. Beck, 1997, σ. 68 επ.

⁴³ Brundage J., *The Medieval Origins of the Legal Profession*, University of Chicago Press, 2008, σ. 145 επ.

⁴⁴ Grafton A., *Humanism and the Humanities*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.

⁴⁵ Grotius H., *De iure belli ac pacis*, Paris, 1625, lib. I, cap. I, §10.

⁴⁶ Riley P., «*The Legal Philosophy of Hugo Grotius*» σε Pattaro E./ Canale D./ Grossi P./ Hofmann H./ Riley P., (επιμ.), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, Springer, 2009, σ. 365-377.

ρωμαϊκών εννοιών και των αναγκών της καθημερινής δικαστηριακής πράξης⁴⁷. Στο Διαφωτισμό, ωστόσο, η ενίσχυση του ορθολογικού νομοθετικού θετικισμού οδήγησε σε επιφυλακτικότερη αντιμετώπιση της επιείκειας⁴⁸, καθώς η ασφάλεια δικαίου και η προβλεψιμότητα του νόμου αναδείχθηκαν σε κεντρικές αξίες⁴⁹. Η επιείκεια δεν αποκλείστηκε, αλλά μετασχηματίστηκε: από προσωπική αρετή του δικαστή ή υπερθετική πηγή δικαιοσύνης μετατράπηκε σταδιακά σε αντικειμενοποιημένη κανονιστική αρχή, ενσωματωμένη σε γενικές ρήτρες, όπως η καλή πίστη, η αναλογικότητα και η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος⁵⁰.

Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται και στους νεότερους αστικούς κώδικες. Στη γαλλική παράδοση, η επιείκεια δεν αναγνωρίζεται γενικώς ως αυτοτελής πηγή δικαίου⁵¹, αλλά επιβιώνει σε ειδικές διατάξεις, στη νομολογία και σε μηχανισμούς⁵² όπως η *amiable composition*⁵³. Στον ισπανικό, ιταλικό και πορτογαλικό χώρο, η προσφυγή στην επιείκεια επιτρέπεται κατά κανόνα μόνον όταν προβλέπεται από τον νόμο ή έχει συμφωνηθεί από τα μέρη⁵⁴. Στη γερμανική παράδοση, αντίθετα, η *Billigkeit* επανεντάχθηκε στο δίκαιο ως θεσμοθετημένη μορφή επιεικούς διακριτικής ευχέρειας, στενά συνδεδεμένη ιδίως με την καλή πίστη (*Treu und Glauben*)⁵⁵.

6. Η επιρροή του γαλλικού και γερμανικού μοντέλου επιείκειας στο ελληνικό δίκαιο

Ο ελληνικός Αστικός Κώδικας του 1946 αναφέρεται ρητώς στην «επιείκεια» μόνο σε περιορισμένες περιπτώσεις, ιδίως στο άρθρο 1393 εδ. 1, το οποίο αφορά τη ρύθμιση της χρήσης της οικογενειακής στέγης σε περίπτωση διακοπής της έγγαμης συμβίωσης⁵⁶. Ωστόσο, η

⁴⁷ Beneduzi, *Equity in Civil Law Tradition*, ό.π. σ 110 επ., Stein P., *Roman Law in European History*, Cambridge 1999, σ. 77–104, Zimmermann R., *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996, σ. 29–40.

⁴⁸ Gambaro A. / Sacco R. / Vogel, *Le droit de l'occident et ailleurs*, *Traité de droit comparé* L.G.D.J. Lextenso éditions, 2011, p. 216 επ., Wieacker F., *A History of Private Law in Europe*, ό.π., σ. 199–221, 249–256.

⁴⁹ Ο Montesquieu υπογράμμισε στο έργο του ότι η ελευθερία των πολιτών προϋποθέτει σαφείς και ομοιόμορφα εφαρμοζόμενους νόμους. Βλ. Montesquieu. C.-L., *De l'esprit des loix*. βιβλ. XI, κεφ. 6.), ενώ ο Beccaria διατύπωσε με εμβληματικό τρόπο την αξίωση ο δικαστής να είναι απλώς « το στόμα του νόμου» και όχι δημιουργός του. (Βλ. Beccaria C., *Dei delitti e delle pene*, κεφ. IV.)

⁵⁰ Beneduzi R., *Equity in Civil Law Tradition*, ό.π. σ. 124–125, David R. / Jauffret-Spinozi C., *Les grands systèmes de droit contemporains*, ό.π., σ.σ. 121–123.

⁵¹ Το γαλλικό Ακυρωτικό διατύπωσε ρητώς σε δύο αποφάσεις του 2007 και του 2016, ότι στο γαλλικό δίκαιο η επιείκεια δεν αποτελεί πηγή δικαίου στο γαλλικό δίκαιο. (Βλ. Cour de Cassation, Chambre commerciale, du 3 juillet 2007, 05–16.360, Inédit, Cour de cassation, civile, Chambre sociale, 3 mai 2016, 14–25.724, Inédit)

⁵² Beneduzi R., *Equity in Civil Law Tradition*, ό.π. σ. 131–140, J.-L. Halpérin, *L'équité à l'épreuve du comparatisme*, ό.π., σ. 218–236, Falcón M.J./Tella, *Equity and Law*, ό.π., σ. 75 επ.

⁵³ Βλ. άρθρο 12 παρ. 4 του γαλλικού ΚΠολΔ, που προβλέπει ότι τα μέρη μπορούν, μετά τη γένεση της διαφοράς, να αναθέσουν στον δικαστή την εξουσία να ενεργήσει ως *amiable compositeur*, επιλύοντας την υπόθεση χωρίς δέσμευση από τους κατά τα λοιπά εφαρμοστέους κανόνες δικαίου καθώς και άρθρα 1511 και 1512 γαλλ. ΚΠολΔ που διακρίνουν τη διαιτησία κατά δίκαιο (*arbitrage en droit*) από τη διαιτησία κατ' επιείκεια (*amiable composition*), εφόσον τα μέρη το έχουν συμφωνήσει.

⁵⁴ Beneduzi R., *Equity in Civil Law Tradition*, ό. π. 146–160, Halpérin J.-L., *L'équité à l'épreuve du comparatisme*, ό.π., Falcón M.J. / Tella, *Equity and Law*, ό.π. σ. 76–77 επ.

⁵⁵ Βλ. *Rheinstein M.*, «*The Struggle between Equity and Stability in the Law of Post-War Germany*», *University of Pittsburgh Law Review*, 1936, σ. 91–103, Beneduzi R., *Equity in Civil Law Tradition*, ό. π.,σ. 140–146, Bydliniski F., *System und Prinzipien des Privatrechts*, Wien 1996, σ. 215 επ., Koziol H., *Grundfragen des Schadenersatzrechts*, Wien 2010, σ. 112 επ.

⁵⁶ Άρθρο 1393 ΑΚ: Σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης, το δικαστήριο μπορεί, εφόσον το επιβάλλουν λόγοι επιείκειας ενόψει των ειδικών συνθηκών του καθενός από τους συζύγους και του συμφέροντος των τέκνων, να παραχωρήσει στον ένα σύζυγο την αποκλειστική χρήση ολόκληρου ή τμήματος του ακινήτου που χρησιμεύει για

περιορισμένη αυτή ρητή μνεία δεν σημαίνει ότι η επιείκεια απουσιάζει από το ελληνικό δίκαιο. Αντιθέτως, ως έννομη τάξη που έχει διαμορφωθεί υπό την επιρροή τόσο της γαλλικής όσο και της γερμανικής νομικής παράδοσης⁵⁷, το ελληνικό δίκαιο προσεγγίζει λειτουργικά περισσότερο το γερμανικό πρότυπο: η επιείκεια δεν παραμένει αφηρημένη ηθική αρχή, αλλά ενσωματώνεται στο θετικό δίκαιο μέσω γενικών ρητρών με κανονιστικό και δεσμευτικό χαρακτήρα⁵⁸.

Η λειτουργία αυτή εκδηλώνεται κυρίως μέσω των ρητρών της καλής πίστης και των χρηστών ηθών (ΑΚ 288, ΑΚ 173 και 200), καθώς και μέσω της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (ΑΚ 281). Οι ρήτρες αυτές επιτρέπουν στον δικαστή να προσαρμόζει την εφαρμογή του κανόνα στις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης, χωρίς να αποδεσμεύεται από το θετικό δίκαιο. Ενδεικτικά, η νομολογία του Αρείου Πάγου έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η εφαρμογή της ΑΚ 281 προϋποθέτει αξιολογική στάθμιση των συγκεκριμένων περιστάσεων και οδηγεί στον αποκλεισμό της άσκησης δικαιώματος όταν αυτή υπερβαίνει προφανώς τα όρια της καλής πίστης και του κοινωνικοοικονομικού σκοπού του⁵⁹. Παράλληλα, στο πεδίο της καλής πίστης (ΑΚ 288), η νομολογία έχει αναγνωρίσει τη δυνατότητα αναπροσαρμογής συμβατικών παροχών, ιδίως σε περιπτώσεις ουσιώδους μεταβολής των συνθηκών, προς αποκατάσταση της ισορροπίας των συμβαλλομένων⁶⁰.

Περαιτέρω, η επιείκεια λειτουργεί στην ελληνική νομολογία ως καίριο εργαλείο συγκεκριμενοποίησης αόριστων νομικών εννοιών, ιδίως σε πεδία όπου ο νομοθέτης χρησιμοποιεί ανοικτές αξιολογικές κατηγορίες. Έτσι, έννοιες όπως η «εύλογη αποζημίωση», το «συμφέρον του τέκνου» ή η στάθμιση συγκρουόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν εφαρμόζονται μηχανιστικά, αλλά εξειδικεύονται από τον δικαστή μέσω αξιολογικής κρίσης που στηρίζεται στις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης⁶¹. Ιδίως στο οικογενειακό δίκαιο, η έννοια του συμφέροντος του τέκνου λειτουργεί ως κατεξοχήν πεδίο επιείκειας, επιτρέποντας απόκλιση από τυπικούς κανόνες όταν αυτό επιβάλλεται από τις πραγματικές συνθήκες ζωής του ανηλίκου⁶². Αντίστοιχα, στο δίκαιο της αποζημίωσης, η επιείκεια καθοδηγεί τον προσδιορισμό του «ευλόγου» μέσω συνεκτίμησης των ειδικών περιστάσεων της υπόθεσης⁶³, ενώ στο δημόσιο δίκαιο εκδηλώνεται κυρίως μέσω της αρχής της αναλογικότητας, όπου ο δικαστής προβαίνει σε στάθμιση συγκρουόμενων συνταγματικών αγαθών⁶⁴. Οι αόριστες νομικές έννοιες αποτελούν, υπό την έννοια αυτή,

---

κύρια διαμονή των ιδίων (οικογενειακή στέγη), ανεξάρτητα από το ποιος από αυτούς είναι κύριος ή έχει απέναντι στον κύριο το δικαίωμα της χρήσης του. Η απόφαση του δικαστηρίου υπόκειται σε αναθεώρηση, όταν το επιβάλλουν οι περιστάσεις. Αν το δικαίωμα χρήσης της οικογενειακής στέγης πηγάζει από σχέση εργασίας ανάμεσα στον ένα από τους συζύγους και έναν τρίτο, η παραχώρηση της χρήσης της στον άλλο σύζυγο από το δικαστήριο, σύμφωνα με τους όρους της προηγούμενης παραγράφου, μπορεί να γίνει μόνο εφόσον συναινεί σ' αυτό και ο τρίτος.

⁵⁷ Βλ. Michalides-Nouaros G., «*Les systèmes juridiques des peuples européens*», *Revue Hellénique de Droit International*, 1957, σ. 40 επ., Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1997, σ. 77.

⁵⁸ Σταθόπουλος Μιχ., «*Δίκαιο και Δικαιοσύνη – Έννοια, σκοπός, θεωρίες – Κοινωνία και Δίκαιο*» σε Μελέτες IV, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2021, σ. 79 επ., ιδίως αριθ. 63–67, του ίδιου, «*Πηγές του δικαίου και εξωδικαστικές τάξεις*», σε Μελέτες IV, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2021, σ. 123 επ., ιδίως άρθρα 169–172, του ίδιου, «*Δικαιοσύνη ως επιείκεια εντός του δικαίου και πέραν αυτού*», *ΕλλΔνη* 2/2023, σ. 321–334.

⁵⁹ ΟΛΑΠ 8/2018, ΝοΒ 2018, 1457· ΑΠ 1591/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 559/1995, *ΕλλΔνη* 1996, 123.

⁶⁰ ΑΠ 1252/2005, *ΕλλΔνη* 2006, 1422.

⁶¹ Βλ. Σταθόπουλο Μιχ., «*Δικαιοσύνη ως επιείκεια εντός του δικαίου και πέραν αυτού*», ό.π., Παντελίδου Καλλ., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2018.

⁶² Απόφαση 155/2022, ΜονΠρΑθ 15942/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶³ ΑΠ 920/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶⁴ ΑΠ 9/2015 ΝοΒ 2015.1696

χαρακτηριστικά σημεία εισόδου της επιείκειας στο δίκαιο, επιτρέποντας τη μετάβαση από τη γενικότητα του κανόνα στην εξατομικευμένη δικαιοσύνη της συγκεκριμένης περίπτωσης⁶⁵.

Συνολικώς θεωρούμενο, το ελληνικό δίκαιο αντλεί τη μορφή του από τη γαλλική παράδοση της κωδικοποίησης, αλλά τη λειτουργική του λογική από τη γερμανική δογματική σκέψη. Η επιείκεια εμφανίζεται, επομένως, όχι ως περιστασιακή παρέκκλιση από τον νόμο, αλλά ως εσωτερικό κριτήριο δίκαιης εφαρμογής του, όπως καταδεικνύει και η σταθερή νομολογιακή αξιοποίηση των γενικών ρητρών από τον Άρειο Πάγο.

7. Γενική αποτίμηση

Η ιστορική πορεία της επιείκειας στη ρωμαιογερμανική παράδοση δείχνει ότι η έννοια δεν εξαφανίστηκε με την επικράτηση της κωδικοποίησης και του νομοθετικού θετικισμού. Αντιθέτως, μεταβλήθηκε ως προς τις μορφές εκδήλωσής της: από εξωθετικό ή υπερθετικό κριτήριο δικαιοσύνης μετασηματίστηκε σε θεσμοθετημένη αρχή ερμηνείας και εφαρμογής του δικαίου. Στις σύγχρονες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, η επιείκεια λειτουργεί κυρίως μέσω γενικών ρητρών και αόριστων νομικών εννοιών, ιδίως της καλής πίστης, της ευλόγου κρίσης και της αναλογικότητας. Από την άποψη αυτή, ο εξανθρωπιστικός της πυρήνας παραμένει ζωντανός, έστω και σε περισσότερο θεσμοποιημένη μορφή.

IV. Το δίκαιο της equity στην αγγλοαμερικανική νομική παράδοση

1. Εισαγωγικά

Σε αντίθεση με τη ρωμαιογερμανική παράδοση, όπου η επιείκεια ενσωματώθηκε κυρίως σε γενικές ρήτρες και ερμηνευτικά κριτήρια, στην αγγλοαμερικανική οικογένεια δικαίου απέκτησε θεσμική αυτοτέλεια μέσω της ανάπτυξης της *equity* ως ιδιαίτερου και συμπληρωματικού συστήματος του *common law*. Η *equity*, μολονότι παρουσιάζει φιλοσοφικές συγγένειες με την αριστοτελική επιείκεια και λειτουργικές αναλογίες προς το ρωμαϊκό *ius honorarium*, εξελίχθηκε ιστορικά σε διακριτό σώμα κανόνων, αρχών και ενδίκων βοηθημάτων, το οποίο λειτουργήσε διορθωτικά απέναντι στην ακαμψία του κοινού δικαίου⁶⁶.

---

⁶⁵ ΣτΕ 1684/2022, ΔιΔικ 2022, 945 (Υποχρεωτικός εμβολιασμός υγειονομικών). Ενδεικτική είναι επίσης και η ΣτΕ 867/1988, με την οποία κρίθηκαν αντίθετες προς τη συνταγματική κατοχύρωση της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 § 1 Σ) και της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου (άρθρο 4 § 1 Σ) οι διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας που απαιτούσαν, για τη σύναψη γάμου στρατιωτικών, προηγούμενη άδεια της προϊσταμένης αρχής, κατόπιν ελέγχου ιδιοτήτων των μελλονύμφων και ιδίως των φρονημάτων της μέλλουσας συζύγου. Η απόφαση αυτή αναδεικνύει, ήδη σε πρώιμο στάδιο της νομολογίας, τη λειτουργία της δικαστικής στάθμισης ως μηχανισμού προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της οποίας η επιείκεια εκδηλώνεται ως κριτήριο αξιολογικής κρίσης που αποτρέπει την τυπική εφαρμογή κανόνων όταν αυτή οδηγεί σε αποτελέσματα αντίθετα προς τον πυρήνα της συνταγματικής τάξης.

⁶⁶ Βλ. για τη γένεση του δικαίου της equity στην Αγγλία Maitland F.W., *Equity: A Course of Lectures*, 2η έκδ., Cambridge University Press, 1936 σ. 1–5., Story J., «*Commentaries on Equity Jurisprudence*», σε W.H. Lyon (επιμ.). 3 Τόμοι, 14^η έκδοση, Boston. Hillard & Gray Co. 1918., Burton Adams G., «*The Origin of English Equity*», *Columbia Law Review*, 1916, σ. 87-98, Plucknett A., *Concise History of the Common Law*, 5η έκδ Little, Brown and Co., 1956, σ. 675 επ., Milsom S.F.C., *Historical Foundations of the Common Law*, 2^η εκδ. Butterworths 1981, σ 74-85, Baker J H, *An Introduction to English Legal History*, 5^η έκδοση, Oxford University Press 2019, σ. 105-124, Tunc A., «*L'équité en droit anglais et en droit américain*» σε Dits et écrits d'André Tunc/André Tunc, Société de Législation Comparée 1991, 391-408, Falcón M.J./Tella, *Equity and Law*, ό.π.,σ. 49-75.

2. Η ιστορική προέλευση της *equity*

Η διαμόρφωση της *equity* συνδέεται με τις αδυναμίες του μεσαιωνικού *common law*. Η αυστηρή προσήλωση των βασιλικών δικαστηρίων στους τύπους των *writs* και η περιορισμένη ευχέρεια παροχής ένδικης προστασίας καθιστούσαν συχνά το σύστημα ανεπαρκές απέναντι σε περιπτώσεις όπου η τυπική εφαρμογή του δικαίου οδηγούσε σε άδικο αποτέλεσμα⁶⁷. Για την αντιμετώπιση των αδυναμιών αυτών, οι διάδικοι άρχισαν να απευθύνονται στον Βασιλέα και, κατ' επέκταση, στον Καγκελάριο, ως φορέα δικαιοσύνης απονεμόμενης κατά συνείδηση. Από τον 14^ο αιώνα και εξής, η πρακτική αυτή οδήγησε στη διαμόρφωση παράλληλης δικαιοδοσίας, η οποία εξελίχθηκε στο Court of Chancery⁶⁸. Στο πλαίσιο αυτό, η *equity* δεν αποσκοπούσε στην κατάργηση του *common law*, αλλά στη συμπλήρωση και στον μετριασμό της αυστηρότητάς του.

3. Θεσμοί, ένδικα βοηθήματα και βασικές αρχές

Η αυτοτέλεια της *equity* εκδηλώθηκε τόσο στο επίπεδο των θεσμών όσο και στο επίπεδο των ενδίκων βοηθημάτων. Στο πεδίο αυτό αναπτύχθηκαν χαρακτηριστικοί θεσμοί, όπως το *trust* και οι σχέσεις εμπιστοσύνης (*fiduciary relations*), καθώς και ειδικά ένδικα βοηθήματα, όπως η *specific performance*⁶⁹ και οι *injunctions*⁷⁰, τα οποία παρείχαν αποτελεσματική προστασία σε περιπτώσεις όπου η χρηματική αποζημίωση του *common law* δεν επαρκούσε. Παράλληλα, διαμορφώθηκαν οι γνωστές *maxims of equity*, όπως, μεταξύ άλλων, η αρχή ότι η *equity* δεν ανέχεται αδικία χωρίς ένδικο βοήθημα και η αρχή ότι όποιος προσέρχεται ενώπιόν της οφείλει να προσέρχεται με καθαρά χέρια. Μέσω των αρχών αυτών, η *equity* απονέμει δικαιοσύνη όχι απλώς βάσει τυπικών κανόνων, αλλά υπό το πρίσμα της καλής πίστης, της συνείδησης και της εύλογης κρίσης⁷¹.

4. Η σχέση της *equity* προς το *common law*

Η σχέση της *equity* προς το *common law* υπήρξε εξ αρχής συμπληρωματική αλλά και ανταγωνιστική. Όπως το ρωμαϊκό *ius honorarium* λειτουργούσε προς συμπλήρωση, υποστήριξη

---

⁶⁷ Βλ. για τον φορμαλισμό του μεσαιωνικού *common law* και το σύστημα των *writs* Baker J.H., *An Introduction to English Legal History*, ό.π. σ. 48 επ., Milsom S.F.C., *Historical Foundations of the Common Law*, ό.π., σ. 22–35, Holdsworth W., *A History of English Law*, Vol. I, Methuen, London 1903, σ. 194 επ., David R./ Jauffret-Spinozi C., *Les grands systèmes de droit contemporains*, ό.π., σ. 236 επ., Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., *Trust και καταπίστευση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2η έκδ., 2002, σ.81 επ., Deliyanni-Dimitrakou C., *Comparative Law and the problem of recoverability of pure economic loss*, Sakkoulas Publications, Athens-Thessaloniki, 2008, σ. 59-61.

⁶⁸ Maitland F.W., *Equity: A Course of Lectures*, ό.π.

⁶⁹ Το decree of specific performance έχει ως σκοπό να εξαναγκάσει τον εναγόμενο οφειλέτη να προβεί σε «in natura» εκτέλεση της σύμβασης. Χορηγείται κατά τη διακριτική ευχέρεια του Δικαστηρίου μόνο όταν ο εναγόμενος είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις συγκεκριμένες απαιτήσεις της υπόθεσης. Δεν εφαρμόζεται αντίθετα όταν η αποζημίωση σε χρήμα κατά το κοινό δίκαιο επαρκεί για την αποκατάσταση της ζημίας. Βλ. μεταξύ άλλων Falcón M.J./Tella, *Equity and Law*, ό.π., σ. 67.

⁷⁰ Οι «injunctions» συνιστούν απαγορευτικές διαταγές διαταγή που εκδίδεται από Δικαστήριο με αρμοδιότητα επί θεμάτων επιείκειας (*equity*) και απευθύνονται στον εναγόμενο, διατάσσοντάς τον είτε να μην ενεργήσει κατά συγκεκριμένο τρόπο είτε να μην συνεχίσει ορισμένη συμπεριφορά που το Δικαστήριο κρίνει αντίθετη προς τις αρχές της επιείκειας. Βασικά, διακρίνονται δύο τύποι «injunctions»: οι «απαγορευτικές ή περιοριστικές injunctions» (prohibitory or restrictive injunctions) και οι «υποχρεωτικές injunctions» (mandatory injunctions). Οι τελευταίες διατάσσουν τον εναγόμενο να προβεί σε συγκεκριμένη πράξη, με καθορισμένο τρόπο και εντός ορισμένου χρόνου, προκειμένου να αποκατασταθεί η προτέρα κατάσταση («status quo») την οποία έχει διαταράξει. Βλ. μεταξύ άλλων, Falcón M.J./Tella, *Equity and Law*, ό.π., σ. 66.

⁷¹ Meagher R./ Gummow W. / Lehane W., *Equity-Doctrines and Remedies*, 3^η έκδ., Sydney 1992, κεφ. 3.

και διόρθωση του *ius civile*, έτσι και η *equity* παρενέβαινε για να θεραπεύσει τις ατέλειες του *common law*⁷². Η αναλογία αυτή, όμως, δεν πρέπει να υπερτονίζεται. Ο Ρωμαίος πραιτορας λειτουργούσε εντός του ίδιου νομικού συστήματος, ενώ η *equity* οργανώθηκε ως θεσμικά χωριστή δικαιοδοσία, εφαρμοζόμενη από ιδιαίτερο δικαστήριο⁷³. Επιπλέον, ενώ το *ius honorarium* παρέμενε στενά συνδεδεμένο με τυπικές δικονομικές μορφές, η *equity* ανέπτυξε περισσότερο ευέλικτα ένδικα μέσα και ισχυρότερη προσήλωση στη δικαιοσύνη της συγκεκριμένης περίπτωσης⁷⁴.

5. Η δικονομική συγχώνευση και η διατήρηση της δογματικής αυτοτέλειας

Η δικονομική συγχώνευση των δικαστηρίων του *common law* και της *equity* κατά τον 19ο αιώνα δεν οδήγησε σε ουσιαστική εξαφάνιση της *equity*. Αντιθέτως, παρά την οργανωτική ενοποίηση, οι κανόνες, οι αρχές και τα ένδικα βοηθήματα του δικαίου της *equity* διατήρησαν τη δογματική τους αυτοτέλεια⁷⁵. Η παραπάνω εξέλιξη είναι ιδιαίτερος εμφανής στο αγγλικό δίκαιο, όπου η *equity* εξακολουθεί να λειτουργεί ως ιδιαίτερο κανονιστικό σύστημα και, σε περίπτωση σύγκρουσης, να υπερισχύει του *common law*. Υπό την έννοια αυτή, η *equity* δεν αποτελεί απλώς ιστορικό κατάλοιπο, αλλά ζωντανό μηχανισμό διόρθωσης της τυπικής νομιμότητας.

6. Η εξέλιξη της *equity* στις ΗΠΑ

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η *equity* ακολούθησε διαφορετική πορεία. Παρότι αρχικά μεταφέρθηκε από την αγγλική παράδοση, σταδιακά απώλεσε σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα αυτοτελούς δογματικού συστήματος και ενσωματώθηκε περισσότερο λειτουργικά στο ενιαίο σύστημα πολιτικής δίκης.

Πιο συγκεκριμένα, η διάκριση *common law-equity* αναγνωρίστηκε από το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα (άρθρ. III, 7η Τροπολογία) και διατηρήθηκε αρχικά σε ομοσπονδιακό επίπεδο, με την ίδρυση ενιαίων ομοσπονδιακών δικαστηρίων τα οποία είχαν διακριτές «πλευρές» και διαφορετικούς δικονομικούς κανόνες⁷⁶. Σε πολιτειακό επίπεδο εξάλλου, καθιερώθηκε, με τους Field Codes⁷⁷, η ενιαία πολιτική δίκη. Διατηρήθηκαν, όμως, οι διαφορετικοί ουσιαστικοί κανόνες

⁷² Βλ. για τη σύγκριση μεταξύ αγγλοαμερικανικής *equity* και *Ius honorarium* του ρωμαϊκού δικαίου, Pugliese G., «*Ius honorarium" and English equity*», σε David I./ Clark S. (επιμ.), *Comparative and private international law: essays in honor of John Henry Merryman on his seventieth birthday*, Duncker u. Humblot, 1990, σ. 275-281, Buckland, W./ McNair A. D./ Lawson F. H., *Roman Law and Common Law: A Comparison in Outline*, Cambridge University Press, 1963, σ. 3-6, Pringsheim F., «*The Inner Relationship between English and Roman Law*», *The Cambridge Law Journal*, 1935, σ. 347-365, Falcón M.J./ Tella, *Equity and Law*, ό.π.

⁷³ Βλ. παραπ.

⁷⁴ Βλ. παραπ. IV 4.

⁷⁵ Βλ. Ashburner, *Principles of Equity*, Butterworth & Co, 1902, σ. 23 ο οποίος υπογράμμισε ότι «after the Judicature Acts, law and equity were two streams that flowed in a common channel but did not intermingle» (τα δύο ρεύματα δικαιοδοσίας, αν και ρέουν πλέον στην ίδια κοίτη, εξακολουθούν να ρέουν παράλληλα και δεν αναμειγνύονται) που αναφέρει ο Waddams S., «*Equity in English Law*», σε Smits J. M./ Husa J./ Valcke C./ Narciso M., *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*, 2023, σ. 35-40.

⁷⁶ U.S. Const. art. III, § 2 (“Cases, in Law and Equity”), U.S. Const. amend. VII (“Suits at common law...”). Βλ. επίσης *Parsons v. Bedford*, 28 U.S. (3 Pet.) 433 (1830). McCormick C. T., «*The Fusion of Law and Equity in United States Courts*», 6 N.C. L. Rev, 1928 σ. 283 επ.

⁷⁷ Οι Field Codes ήταν κωδικοποιήσεις του δικαίου που αντικατέστησαν το παλιό αγγλοσαξονικό σύστημα του *common law* και τις πολύπλοκες διαδικασίες του. Πήραν το όνομά τους από τον νομικό και μεταρρυθμιστή David Dudley Field.

των δύο κλάδων και, κυρίως, το δικαίωμα σε δίκη με ενόρκους για υποθέσεις που ανήκουν παραδοσιακά στο *common law*.

Σήμερα, η αμερικανική *equity* λειτουργεί κυρίως ως κατηγορία ένδικης προστασίας και ως σύνολο ειδικών βοηθημάτων που χορηγούνται κατά διακριτική ευχέρεια, ιδίως όταν η χρηματική αποζημίωση δεν επαρκεί για την πλήρη αποκατάσταση της προσβολής⁷⁸. Ενώ, επομένως, στην Αγγλία η *equity* διατηρεί σαφέστερη δογματική αυτονομία, στις Ηνωμένες Πολιτείες έχει μετασχηματισθεί κυρίως σε λειτουργικό εργαλείο δικαστικής προστασίας.

7. Γενική αποτίμηση

Η αγγλοαμερικανική *equity* συνιστά τη θεσμικά πιο ανεπτυγμένη μορφή επιείκειας στη νεότερη δυτική νομική ιστορία. Σε αντίθεση με τη ρωμαιογερμανική παράδοση, όπου η επιείκεια επιβιώνει κυρίως μέσω γενικών ρητρών, η *equity* συγκροτήθηκε ως αυτοτελές και συμπληρωματικό σώμα δικαίου, με ιδιαίτερους θεσμούς, αρχές και ένδικα βοηθήματα. Παρά τις ιστορικές μεταβολές και τη δικονομική συγχώνευση των δικαστηρίων, ο πυρήνας της παραμένει σταθερός: η θεραπεία των ατελειών του αυστηρού δικαίου και η αναζήτηση ουσιαστικά δικαίου αποτελέσματος εκεί όπου η τυπική νομιμότητα αποδεικνύεται ανεπαρκής.

8. Σύγχρονες τάσεις: η συζήτηση περί λειτουργικής σύγκλισης *common law* και *equity*

Στη σύγχρονη αγγλική νομική θεωρία αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός ως προς το κατά πόσον η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ *common law* και *equity* εξακολουθεί να διατηρεί ουσιαστική σημασία ή αν, αντιθέτως, οι δύο αυτοί κλάδοι τείνουν προς λειτουργική, ακόμη και ουσιαστική, σύγκλιση. Η δικονομική συγχώνευση των δύο δικαιοδοσιών κατά τον 19ο αιώνα δεν επέφερε, βεβαίως, την τυπική κατάργηση της *equity*. Ωστόσο, η μεταγενέστερη εξέλιξη τόσο της νομολογίας, όσο και της θεωρίας, κατέδειξε την αυξανόμενη αλληλεπίδραση και διαπλοκή των δύο σωμάτων κανόνων, ιδίως σε πεδία όπως η αποκατάσταση της ζημίας, οι σχέσεις εμπιστοσύνης και οι αρχές παροχής ένδικης προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, αφενός διατυπώνεται η άποψη ότι η *equity* εξακολουθεί να διαθέτει αυτοτελή δογματική φυσιογνωμία, αφετέρου, όμως, προβάλλεται με αυξανόμενη ένταση η θέση ότι η πρακτική λειτουργία της ενσωματώνεται προοδευτικά στο ενιαίο σύστημα του αγγλικού ιδιωτικού δικαίου⁷⁹.

9. Η μεταφύτευση θεσμών της *equity*, όπως το *trust*, σε έννομες τάξεις του *civil law* και σε μικτά νομικά συστήματα

Σε επίπεδο συγκριτικής νομικής επιστήμης, ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η σταδιακή υποδοχή θεσμών προερχόμενων από την *equity* σε έννομες τάξεις της ρωμαιογερμανικής παράδοσης, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το *trust*⁸⁰. Αν και ο θεσμός αυτός διαμορφώθηκε ιστορικά στο

⁷⁸ Brown B. F., «*Equity in the Law of the United States of America*», σε Newman R. A. (επιμ.), *Equity in the World's Legal Systems*, ό.π., σ. 205-223. Falcón/ Tella, *Equity and Law*, ό.π. σ. 70 επ.

⁷⁹ Βλ. για τη 2^η αυτή προσέγγιση Worthington S., *Equity*, Oxford University Press, 2003 καθώς και την κριτική παρουσίαση των θέσεων της συγγραφέως από Descheemaeker, *Revue internationale de droit comparé*, 2006, σ. 1025-1033.

⁸⁰ Thévenoz L., «*Trusts: the rise of a global legal concept*», σε Bussani M./ Werro F., *European private law: a handbook (volume II)*. Berne Stämpfli, 2014, σ. 3-39, <http://archive-ouverte.unige.ch/unige:35055>, Brierley J., «*The New Quebec Law of Trusts: The Adaptation of Common Law Thought to Civil Law Concepts*», σε *Droit Québécois et*

πλαίσιο της αγγλικής *equity* και εδράζεται σε εννοιολογικά σχήματα ξένα προς το κλασικό *civil law*⁸¹, έχουν καταβληθεί σημαντικές προσπάθειες λειτουργικής προσαρμογής του, είτε μέσω ειδικών νομοθετικών παρεμβάσεων είτε μέσω δογματικών κατασκευών που επιδιώκουν την παραγωγή ισοδύναμων αποτελεσμάτων με όρους ηπειρωτικού δικαίου.

Αξιοσημείωτο είναι μάλιστα το γεγονός ότι η μεταφύτευση του trust σε νομικά συστήματα του *civil law*, καθώς και σε μικτά νομικά συστήματα, έχει πραγματοποιηθεί με επιτυχία παρά το γεγονός ότι τα συστήματα αυτά ακολουθούν την καθολική αντίληψη περί κυριότητας του ρωμαϊκού δικαίου. Δεν δέχονται, με άλλα λόγια, τη δυνατότητα συνύπαρξης δύο μορφών κυριότητας επί του ίδιου περιουσιακού αντικειμένου, όπως ισχύει στα δίκαια του *common law* σε σχέση με τα αντικείμενα της περιουσίας του trust. Πράγματι, στην προσπάθεια να εξοπλίσει τον ωφελούμενο με αποτελεσματική δικαστική προστασία σε περίπτωση παραβίασης της ιδρυτικής πράξης του trust, ο Καγκελάριος τού αναγνώρισε μια ιδιότυπη μορφή κυριότητας. Πρόκειται για την *equitable ownership*, η οποία λειτουργεί παράλληλα με τη νόμιμη κυριότητα (*legal ownership*) του trustee και η οποία επιτρέπει στον ωφελούμενο να διεκδικεί τα περιουσιακά αντικείμενα του trust από τρίτο που τα έχει αποκτήσει κακόπιστα επειδή γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει ότι είχαν μεταβιβαστεί εμπιστευτικά στον trustee.

Ενόψει της απουσίας της ανωτέρω δυαδικότητας της ιδιοκτησίας στα δίκαια του *civil law*⁸², οι νομικοί τους προσέφυγαν στην αναζήτηση λειτουργικώς ισοδύναμων λύσεων, προκειμένου να εισαγάγουν τον θεσμό του trust. Προς τούτο, αξιοποίησαν τον μηχανισμό της περιουσίας σκοπού (*patrimoine d'affectation*), δηλαδή τη συγκρότηση της περιουσίας του trust ως αυτοτελούς περιουσιακής ομάδας, διακριτής από την περιουσία του trustee⁸³. Μέσω της κατασκευής αυτής, επιδιώχθηκε να διασφαλιστεί ότι η περιουσία του trust, είτε εκλαμβάνεται ως ιδιαίτερη σφαίρα διαχείρισης του trustee είτε ως αυτοτελές περιουσιακό σύνολο προορισμένο για συγκεκριμένο σκοπό, παραμένει απρόσβλητη από τους προσωπικούς δανειστές του τελευταίου και αφιερωμένη στην εξυπηρέτηση του σκοπού του trust και στην προστασία του ωφελουμένου.

---

droit français: communauté, autonomie, concordance, 1993, σ. 383 επ., Waters W.M., «*The Institution of the Trust in Civil and Common Law*», R.C.A.D.I., 1995, σ. 398, Douglas J., «*Trusts and Their Equivalents in Civil Law Systems: Why Did the French Introduce the Fiducie into the Civil Code in 2007? What Might Its Effects Be*», The WA Lee Lecture, 2012, 13 QUT L. Rev., 2013., σ. 19-29, Lupoi M., «*Trusts in Mixed Jurisdictions*», *Pravovedenie*, 2023, 21-55, Wicker, *La fiducie en droit français*, Paris 2008, σ. 45 επ., Terranova G., *The Transplant of Trusts in Different Legal Jurisdictions: The Example of China*, 20 *Global Jurist*, 2020, σ. 1 επ., Sándor P., «*The Hungarian Trust*», *European Property Law Journal* 2015, σ. 210 επ., Zhang H., *Trust Law in China*, Oxford 2012, σ. 55 επ., Δηληγιάννη-Δημητράκου X., *Trust και καταπίστευση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2η έκδ., 2002, σ. 25 επ., σ. 130-136.

⁸¹ Banakas S., «*Understanding Trusts: A Comparative View of Property Rights in Europe*», *InDret* 1/2006, σ. 323 επ. <https://indret.com/understanding-trusts-a-comparative-view-of-property-rights-in-europe>, Bolgár V., «*Why no Trusts in the Civil Law?*», *Am. J. Comp. L.*, 1953, σ. 204-219.

⁸² Στο κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο παρατηρείται επίσης ανάλογη διχοτόμηση της κυριότητας. Ειδικότερα, δίπλα στην κυριότητα του αστηρού *ius civile (proprietas ex iure Quiritium)*, αναδείχθηκε, μέσω της πρακτικής και της νομολογίας του Πραιτορά, ο οποίος εμπνεόταν από τις αρχές της *aequitas*, και η κυριότητα του πραιτορικού δικαίου (*proprietas ex iure praetorio*), η οποία στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο ήταν γνωστή ως “βονιταρία κυριότητα”. Η εν λόγω διάσπαση καταργήθηκε με την ιουστινεια κωδικοποίηση που εισήγαγε την ενιαία και καθολική έννοια της κυριότητας, η οποία διατηρείται μέχρι σήμερα στα δίκαια της ρωμαιογερμανικής νομικής παράδοσης Βλ. Πετρόπουλο, *Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου*, ό.π., σ. 203-204, 663 επ.

⁸³ Smith L., «*Trust and Patrimony*», σε Reimann, Zimmermann (επιμ.), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford 2006, σ. 1080 επ., Paliwal G., «*Core Irreducible Features of the Trust: Comparative Analysis of Trust across Common Law, Civil Law, and Mixed Jurisdictions*», *Int'l J.L. Mgmt. & Human*, 2020, σ. 121 επ.

V. Τελικά συμπεράσματα

Η ιστορική και συγκριτική ανάλυση της έννοιας της επιείκειας αναδεικνύει τον διαχρονικό της ρόλο ως θεμελιώδους διορθωτικού μηχανισμού της τυπικής νομιμότητας και ως ουσιώδους συνιστώσας της ουσιαστικής δικαιοσύνης. Από την αριστοτελική επιείκεια, ως «ἐπανόρθωμα τοῦ νομίμου δικαίου», έως τη ρωμαϊκή *aequitas* και την από το Χριστιανισμό εμπνευσμένη *aequitas canonica* του κανονικού δικαίου, και από τη συστηματική επεξεργασία των γλωσσογράφων και των σχολιαστών έως τη θεωρητική θεμελίωση της Σχολής του Φυσικού Δικαίου και τον ορθολογισμό του Διαφωτισμού, η επιείκεια μετασχηματίζεται χωρίς ποτέ να απολέσει τον εξανθρωπιστικό της πυρήνα. Οι ιστορικές αυτές εκφάνσεις δεν ταυτίζονται εννοιολογικά με τη σύγχρονη έννοια της επιείκειας, αλλά παρουσιάζουν λειτουργικές αναλογίες, καθόσον σε όλες τις περιπτώσεις επιτελείται η διόρθωση ή προσαρμογή του γενικού κανόνα προς επίτευξη δικαιότερου αποτελέσματος.

Στο πλαίσιο της ρωμαιογερμανικής νομικής παράδοσης, η επιείκεια ενσωματώθηκε ιστορικά ως ερμηνευτική αρχή και ως μηχανισμός προσαρμογής του γενικού και αφηρημένου κανόνα στις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης περίπτωσης. Παρότι ο νομικός θετικισμός και η έμφαση στην ασφάλεια δικαίου περιόρισαν την ανάδειξή της ως αυτοτελούς πηγής δικαίου, η επιείκεια επιβίωσε και ανανεώθηκε μέσα από γενικές ρήτρες, όπως η καλή πίστη, η αναλογικότητα και η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, λειτουργώντας ως θεσμικό εργαλείο ουσιαστικής δικαιοσύνης.

Αντιθέτως, στην αγγλοαμερικανική νομική παράδοση η επιείκεια έλαβε θεσμική αυτοτέλεια μέσω της ανάπτυξης του δικαίου της *equity* ως αυτοτελούς και συμπληρωματικού συστήματος του *common law*, με δικές του έννοιες, θεσμούς και ένδικα βοηθήματα. Η *equity*, με φιλοσοφικές ρίζες στην αριστοτελική επιείκεια και δογματικές αναλογίες προς το ρωμαϊκό *ius honorarium*, δεν ταυτίζεται εννοιολογικά με την επιείκεια των ηπειρωτικών συστημάτων, αλλά παρουσιάζει λειτουργική συγγένεια, καθόσον επιτελεί ανάλογη διορθωτική λειτουργία έναντι της αυστηρότητας του κοινού δικαίου, ακόμη και μετά τη δικονομική συγχώνευση των δικαστηρίων κατά τον 19ο αιώνα.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο θεσμός του *trust*, ως εμβληματική έκφραση της *equity*, του οποίου η επιτυχής μεταφύτευση σε έννομες τάξεις της ρωμαιογερμανικής οικογένειας επιβεβαιώνει τη διαχρονική κανονιστική αξία της επιείκειας και τη λειτουργία της ως υπερεθνικού προτύπου δικαιοσύνης.

Το ελληνικό δίκαιο, αντλώντας τη μορφή του από τη γαλλική παράδοση της κωδικοποίησης και τη λειτουργία του από τη γερμανική δογματική σκέψη, ενσωματώνει την επιείκεια ως θεμελιώδη μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης και όχι ως απλή ηθική διόρθωση του νόμου. Μέσω των αρχών της καλής πίστης, των χρηστών ηθών, της αναλογικότητας και της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, η επιείκεια λειτουργεί ως θεσμικό εργαλείο εφαρμογής του δικαίου κατά το δίκαιο και εύλογο, στο πλαίσιο μιας σύγχρονης, ουσιαστικής και αξιακά προσανατολισμένης αντίληψης της δικαιοσύνης. Η πρακτική αυτή διάσταση επιβεβαιώνεται και στη νομολογία του Αρείου Πάγου, όπου γίνεται δεκτό ότι η άσκηση δικαιώματος υπόκειται σε αξιολογική στάθμιση των συγκεκριμένων περιστάσεων και μπορεί να αποκλειστεί όταν

υπερβαίνει προφανώς τα όρια της καλής πίστης και του κοινωνικοοικονομικού του σκοπού (ΟλΑΠ 8/2018· ΑΠ 1591/2023).

Συμπερασματικά, η επιείκεια δεν αποτελεί απλώς περιθωριακό ή συμπληρωματικό στοιχείο των εννόμων τάξεων του δυτικού κόσμου, αλλά εμφανίζεται ως ουσιώδης παράγοντας στη διαμόρφωση της έννοιας του δικαίου. Συνιστά έναν καίριο μηχανισμό γεφύρωσης μεταξύ τυπικής κανονιστικότητας και ουσιαστικής δικαιοσύνης, υποδεικνύοντας ότι το δίκαιο, ως *ars boni et aequi*, δεν εξαντλείται στη μηχανική εφαρμογή κανόνων, αλλά οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις συγκεκριμένες περιστάσεις και τις ανάγκες της κοινωνικής συμβίωσης.

[Η παρούσα μελέτη αποτελεί προδημοσίευση της συμβολής με τίτλο «Η έννοια της επιείκειας από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία έως το σύγχρονο δίκαιο: συγκριτική προσέγγιση των εννοιών επιείκεια, aequitas και equity», η οποία έχει υποβληθεί και πρόκειται να δημοσιευθεί στον Τιμητικό Τόμο στη μνήμη Βαγγέλη Βασιλακάκη.]